

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), oxana_ivanenko@ukr.net

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКІВ УНІВЕРСИТЕТІВ У СТАНОВЛЕННІ АКАДЕМІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

На основі документів Центрального державного історичного архіву України, Державного архіву міста Києва, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, матеріалів періодики, спогадів сучасників у статті розкриваються основні тенденції розвитку міжнародних зв'язків Харківського, Київського й Новоросійського університетів упродовж ХІХ – початку ХХ ст. у контексті формування передумов для заснування Української академії наук (1918 р.). Аналіз індивідуального досвіду представників професорсько-викладацької колегії в поєднанні з синтезом локальних явищ науково-освітнього життя українських губерній Російської імперії сприяє відкриттю нових ракурсів та акцентів у розвитку загальноєвропейського культурно-цивілізаційного процесу. Конкретно-історичне вивчення траєкторій міжнародної діяльності університетів Наддніпрянської України відкриває перспективи більш глибокого осягнення історії європейської освіти та науки в макромасштабі. Взаємовплив внутрішнього світу, світогляду, життєвого шляху окремої особи, сім'ї як базового соціального інституту та глобальних культурних і суспільно-політичних явищ виразно простежується на прикладі постатей ученого-економіста І.В.Вернадського та його сина – В.І.Вернадського, з іменем якого пов'язана інституціоналізація Української академії наук, на ґрунті культурно-освітніх і наукових процесів попередніх історичних періодів, невід'ємною складовою яких була діяльність, зокрема і в міжнародному контексті, університетів Наддніпрянської України.

Ключові слова: університет, наукові зв'язки, Наддніпрянська Україна, Російська імперія, Європа, соціокультурний простір.

Осягнення проблем культурно-цивілізаційного розвитку Європи впродовж «довгого ХІХ століття», що супроводжувалося безпрецедентним науково-технічним прогресом і революційними відкриттями європейських учених, на яких значною мірою ґрунтується сучасна світова наука, неможливе без аналізу процесів міжкультурної комунікації, обміну ідеями, різноманітних форм і напрямів міжнародної наукової співпраці, на базі яких відбувалося формування багатопланового загальноєвропейського соціокультурного простору. На тлі актуалізації розробки науково-теоретичних засад і методологічного інструментарію, інтеграції різних підходів щодо висвітлення історії України в контексті світового історичного процесу зростає значення дослідження розвитку міжкультурного діалогу на українських землях та ролі науково-освітніх центрів в європейській системі соціокультурних взаємовпливів.

Започаткування в українській історіографії розробки теоретико-методологічної бази порівняльно-історичних досліджень, спрямованих на

з'ясування місця та ролі України в європейській системі міжнародних відносин і культурних зв'язків, пов'язане з ім'ям члена-кореспондента НАН України Ф.П.Шевченка, котрий наголошував на важливості студіювання проблем міжслов'янських взаємин, оскільки «вивчення історії будь-якого слов'янського народу без його взаємозв'язків і взаємовпливів з іншими слов'янськими народами неможливе й ненаукове»¹. Потужний вплив на розвиток концептуальних засад дослідження історії міжнародних зв'язків України справив науковий доробок члена-кореспондента НАН України П.С.Соханя, який послідовно й аргументовано обстоював тезу про те, що впродовж XIX – початку XX ст., незважаючи на втрату державності та розчленованість території України, вона продовжувала зберігати свою соціокультурну єдність, розвиваючись у руслі всесвітнього культурно-історичного процесу та збагачуючи скарбницю світової культури². Суттєві зрушення в осягненні широкого спектру проблем українсько-італійських, українсько-французьких, українсько-іспанських взаємин XVIII – початку XX ст. відбулися завдяки багаторічній науково-пошуковій роботі М.М.Варварцева в архівах України та зарубіжних країн, насамперед Італії, дослідженню та запровадженню ним у науковий обіг великого масиву історичних джерел³. Проблеми міжнародних зв'язків, зокрема й культурних взаємовпливів, на тлі формування національної самосвідомості та розвитку державності народів Центрально-Східної Європи посідають вагоме місце в доробку члена-кореспондента НАН України С.В.Віднянського. У фокусі його наукових інтересів перебувають процеси координації теоретико-методологічних пошуків у галузі всесвітньої історії, трансформації концептуальних засад історичного пізнання й історієписання відповідно до новітніх тенденцій світової історіографії, і насамперед осмислення ключових проблем історії України в контексті всесвітньо-історичного процесу⁴.

¹ Шевченко Ф.П. О состоянии изучения связей украинского народа с другими народами // «Истину встановлює суд історії»: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – Т.1: Джерела. – К., 2004. – С.519–520.

² Сохань П.С. Взаимообщение народов – важнейшая тенденция и закономерность исторического процесса // Культурные и общественные связи Украины со странами Европы. – К., 1990. – С.15.

³ Варварцев Н.Н. Украина – Франция: обмен научными и техническими знаниями (60–90-е годы XIX в.) // Культурные и общественные связи Украины со странами Европы. – К., 1990. – С.173–194; З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-ті роки XX ст.): Документи і матеріали / Відп. ред. М.Варварцев. – К., 1999; Варварцев М. Україна й Італія у наукових, освітніх та літературних взаєминах (друга половина XIX – початок XX ст.). – К., 2000; Його ж. Іспанія та іспанці в українських рецепціях другої половини XIX – початку XX ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип.21. – К., 2012. – С.89–109.

⁴ Див., напр.: Віднянський С.В. Україна в Європі в минулому столітті: від об'єкта до суб'єкта міжнародних відносин // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип.10. – К., 2001. – С.9–21; Його ж. Рецепції всесвітньої історії на сторінках «Українського історичного журналу» // Український історичний журнал. – 2007. – №6. – С.166–180; Його ж. Україна в європейському геополітичному просторі: проблеми та перспективи інтеграції // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип.18. – К., 2009. – С.247–254; Його ж. Стан, проблеми та перспективи досліджень із всесвітньої історії в Україні // Український історичний журнал. – 2010. – №5. – С.166–179; Його ж. З досвіду інтеграції вітчизняної історії у світову: проблеми всесвітньої історії у багатотомній «Енциклопедії історії України» // Проблеми всесвітньої історії. – 2017. – №1(3). – С.9–29; Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Дослідження

Питання розвитку університетської науково-освітньої системи та її міжнародних аспектів на теренах Наддніпрянської України порушувалися у працях М.Ю.Досталь, А.М.Катренка й Я.А.Катренка, С.П.Стельмаха, М.Г.Палієнко, С.І.Лимана, В.А.Короткого, Т.В.Табенської, Ю.В.Цимбала, Г.Ю.Баженової, І.І.Винниченка, Р.І.Винниченка, Н.В.Кривець, В.А.Потульницького⁵. У сучасній українській історіографії стан досліджень з історії НАН України позначений запровадженням у науковий обіг нових фактологічних матеріалів і водночас – здійсненням комплексного культурно-історичного аналізу (йдеться, зокрема, про праці О.В.Юркової та О.В.Яся)⁶.

Наприкінці першого десятиліття XIX ст. в Російській імперії окреслилася тенденція до витіснення іноземних учених із професорсько-викладацького складу університетів і, згідно з розпорядженням міністерства народної освіти від 1815 р., на вакантні посади викладачів могли бути «рекомендовані тільки росіяни, але у жодному разі не іноземці»⁷. Тож задля подолання проблеми нестачі професорсько-викладацьких кадрів застосовувалася система підготовки професорів із числа підданих Російської імперії, в основу якої було покладено стажування у провідних наукових центрах Європи – насамперед Німеччині та Франції. Так, 1842 р. міністр народної освіти озвучив

з проблем всесвітньої історії як важливий фактор розвитку вітчизняної історичної науки (за матеріалами «Українського історичного журналу») // Український історичний журнал. – 2017. – №6. – С.163–175.

⁵ *Досталь М.Ю.* До історії становлення і розвитку славістики в Київському університеті святого Володимира // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип.4. – К., 1993. – С.3–11; *Катренко А.М., Катренко Я.А.* Наукові зв'язки Київського університету: 1834–1917 роки. – К., 1994; *Стельмах С.* Історична думка в Україні XIX – початку XX ст. – К., 1997; *Його ж.* Міжнародні зв'язки істориків України у другій половині XIX ст. // Вісник Київського національного університету: Серія «Історія». – Вип.38. – К., 1998. – С.3–9; *Його ж.* Вчені Київського університету в німецьких університетах // Етнічна історія народів Європи. – Вип.16. – К., 2004. – С.148–152; *Його ж.* Історична наука в Україні епохи класичного історизму: XIX – початок XX ст. – К., 2005; *Палієнко М.Г.* З історії міжнародних зв'язків України в галузі науки та освіти (XIX – початок XX ст.) // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. – Вип.3. – К., 1999. – С.21–31; *Її ж.* Міжнародні зв'язки вчених Університету Св. Володимира у XIX – на поч. XX ст. // Київський університет як осередок національної духовності, науки, культури. – К., 1999. – С.45–47; *Лиман С.І.* Наукові та громадські зв'язки медієвістів України та зарубіжних слов'янських земель у 30–80-ті рр. XIX ст. // Вісник Харківської державної академії культури. – Вип.11. – Х., 2003. – С.34–42; Почесні члени і доктори Університету Св. Володимира / Авт.-упор. В.А.Короткий, Т.В.Табенська, Ю.В.Цимбал. – К., 2005; *Баженова Г.Ю.* Міжнародні зв'язки істориків Росії (др. пол. XIX – поч. XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2008; *Винниченко І., Винниченко Р.* Німці в історії Київського університету (XIX – половина XX ст.). – К., 2009; *Кривець Н.* Учені Київського університету св. Володимира в наукових центрах Німеччини у XIX ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип.19. – К., 2010. – С.191–204; *Потульницький В.* Зарубіжні відрядження молодих науковців Київського університету святого Володимира у 1870-ті рр. як засіб формування історика // Ейдос. – Вип.9. – К., 2017. – С.177–194.

⁶ Див., напр.: *Юркова О.В.* Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М.С.Грушевського (1924–1930 рр.). – К., 1999; *Юркова О.В., Шпак А.П.* Національна академія наук України // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Гол. редкол. В.А.Смолій. – Т.7. – К., 2010. – С.244–262; *Юркова О.* З грошима і без приміщення: Як створили Українську академію наук // Делова столица. – 2018. – 15 листопада; *Ясь О.В.* Народження Академії: Коротка хроніка 1918 року, або Як це було... // Вісник Національної академії наук України. – 2018. – №11. – С.5–17.

⁷ Сборник распоряжений по министерству народного просвещения. – Санкт-Петербург, 1866. – С.260.

ініціативу відрядження молодих учених за кордон, і рада Університету св. Володимира отримала доручення обрати кандидатів із-поміж найкращих випускників та визначити програму й маршрут їхніх наукових подорожей⁸. На засіданні юридичного факультету 1843 р. було ухвалене рішення щодо необхідності підготовки фахівців із дисциплін «загальнонародне правознавство» та «російські державні закони». Найдостойнішим кандидатом визнали викладача предметів «законознавство» й «установи Російської імперії» лицю князя Безбородька А.Циммермана. Однак йому не вдалося отримати зарубіжне стажування через єврейське походження і сповідування юдаїзму. Натомість факультет висунув кандидатури П.Л.Тутковського, І.М.Вігури, М.І.Пілянкевича. Університетська рада наголошувала на недоцільності обмеження наукових занять майбутніх викладачів відвідуванням лекцій у зарубіжних науково-освітніх центрах – провідною формою їх роботи мало стати самостійне опрацювання джерел. Головним пунктом маршруту відрядження визначався Берлінський університет, де київські вчені мали вдосконалювати свою освіту впродовж двох років. Для занять у Великобританії та Франції науковцям надали по шість місяців. Перебуваючи за кордоном, вони були зобов'язані щопівроку надсилати на ім'я ректора звіти про здійснену роботу⁹. Із 1843 до 1846 рр. Вігура, Тутковський і Пілянкевич відвідали Німеччину, Францію, Великобританію.

Водночас позитивний вплив на розвиток міжнародних зв'язків Університету св. Володимира в довгостроковій перспективі справляла позиція декана юридичного факультету М.Д.Іванишева, який створював сприятливі умови для професійного становлення вчених-початківців. На тлі заяв адміністрації про обмеженість фінансових ресурсів закладу він закликав при виборі кандидатур для закордонних відряджень віддавати перевагу ад'юнктам перед ординарними професорами: «Головна мета відправлення за кордон полягає в подальшому вдосконаленні й навчанні. Хто більше потребує навчання й удосконалення, той і має бути відправлений за кордон»¹⁰.

Виявлення специфіки процесів культурно-історичного, науково-освітнього розвитку ґрунтується на аналізі соціально-психологічної атмосфери, сукупності ціннісних орієнтирів і традиційних засад, зрештою індивідуального культурно-історичного досвіду окремих осіб та системи їх взаємовідносин як структурних елементів певного соціокультурного простору. У цьому контексті набувають ваги дослідження наукових біографій представників української інтелектуальної еліти. Ідеться, зокрема, про історію родини Вернадських, що мала козацьке коріння й за сімейними переказами походила від литовського шляхтича Верни, котрий у роки повстання під проводом Богдана Хмельницького перейшов на бік козаків. Так, І.В.Вернадський із метою підготовки до посідання в Університеті св. Володимира кафедри політичної економії і статистики впродовж 1840-х рр. удосконалював свою освіту в німецьких державах, Великобританії, Бельгії, Нідерландах, Австрії,

⁸ Державний архів міста Києва (далі – ДАК). – Ф.16. – Оп.465. – Спр.1336. – Арк.4.

⁹ Там само. – Спр.1341. – Арк.1–2(зв.).

¹⁰ Там само. – Оп.297. – Спр.133. – Арк.7.

Швейцарії. У Парижі він відвідував різноманітні промислові підприємства та благодійні заклади, слухав лекції французьких економістів Ж.Бланкі й М.Шевальє. Результатом закордонної наукової подорожі І.В.Вернадського стала його дисертація «Про теорію потреб», яку він успішно захистив у Санкт-Петербурзі 1847 р. У 1849 р. здобув ступінь доктора історичних наук, політичної економії і статистики. Упродовж 1849–1856 рр. він був професором спершу Київського, а згодом Московського університетів. У 1856–1867 рр. перебував на посаді чиновника з особливих доручень при міністрі внутрішніх справ у Петербурзі, видавав журнал «Экономический указатель». Значного резонансу набула доповідь ученого на Міжнародному статистичному конгресі у Відні 1857 р.

І.В.Вернадський брав участь у підготовці селянської реформи 1861 р., виступав проти запровадження великих викупів за звільнення селян. Завжди тримав руку на пульсі найважливіших подій європейського наукового й суспільно-політичного життя, позначеного ідеями академічних і громадянських свобод. Учений глибоко усвідомлював необхідність лібералізації суспільно-політичного ладу Російської імперії шляхом запровадження конституційно-правових інститутів. Одного разу, коли у Вернадських гостював професор Харківського університету Д.І.Каченовський, І.В.Вернадський підкликав до себе сина Володимира та сказав: «Мій батько думав, що я доживу до конституції, але я цього не думаю, але впевнений, що Володя буде жити у вільній країні»¹¹.

І саме міжнародні зв'язки університетів Наддніпрянської України створювали сприятливі умови для реалізації реформ 1860–1870-х рр., стимулюючи розвиток їх наукового забезпечення та лібералізацію громадсько-культурного життя Російської імперії. Зростання кількості наукових відряджень, що відбувалося в період суспільно-політичних перетворень 1860–1870-х рр., сприяло поступовому наближенню організації науково-дослідної та освітньої роботи в Росії до західноєвропейського рівня, а отже й подоланню нестачі висококваліфікованих кадрів, нарощуванню науково-технічного потенціалу держави, розв'язанню економічних і соціальних проблем, зміцненню її авторитету на міжнародній арені, втраченого внаслідок поразки у Кримській війні 1853–1856 рр.

Наприкінці 1850 – упродовж 1860-х рр. критичному аналізу та запозиченню європейського досвіду державних реформ сприяли закордонні відрядження учених-правознавців. Від 1859 р. магістр цивільного права Університету св. Володимира В.Г.Демченко проходив дворічне стажування за кордоном, під час якого вивчав римське і французьке цивільне право в Гайдельберзькому, студіював загальне німецьке цивільне право, історію й систему філософії права в Мюнхенському, здійснював порівняльне вивчення загального німецького, французького, пруського цивільного процесу в Берлінському університетах. У паризькій Школі права він прослухав курси з цивільного права, судочинства, історії французького права,

¹¹ Страницы автобиографии В.И.Вернадского. – Москва, 1981. – С.17.

відвідував заняття в Колеж де Франс, публічні лекції в Музеї мистецтв і ремесел, судові засідання¹². Упродовж 1859–1861 рр. виконувач обов'язків ад'юнкта по кафедрі законів про державні повинності та фінанси Київського університету Г.Д.Сидоренко відвідував лекції з фінансів, політичної економії, загального державного, міжнародного права, юридичної енциклопедії в Гайдельберзькому та Ляйпцизькому університетах; прослухав курси з історії французького державного права й порівняльної історії законодавств в Колеж де Франс; спостерігав за роботою Міжнародного статистичного конгресу в Лондоні (1860 р.), з'їздів німецьких економістів у Франкфурті-на-Майні (1859 р.) і Кельні (1860 р.). Здобувши 1860 р. можливість дворічного закордонного відрядження, ад'юнкт державного права Університету св. Володимира О.В.Романович-Славатинський, зокрема, удосконалював свою освіту в Гайдельберзькому, Берлінському, Боннському, Льєжському, Брюссельському, Гентському, Паризькому (Сорбонна), Туринському, Генуезькому, Пізанському університетах. У 1860 р. також розпочалося дворічне закордонне відрядження ад'юнкта кафедри енциклопедії законодавства Київського університету М.К.Ренненкампа, який у результаті ознайомлення з науковим життям Берліна, Гайдельберга, Ляйпцига, Праги та інших міст дійшов висновку про хибність механічного запозичення зарубіжного досвіду та важливість посилення порівняльно-правового аналізу в лекційних курсах університетів Російської імперії.

У зв'язку із запровадженням, згідно з університетським статутом 1863 р., кафедри історії слов'янських законодавств, вітчизняні вчені під час закордонних наукових подорожей великого значення надавали ознайомленню з пам'ятками слов'янського права. Багато уваги приділялося вивченню методики викладання слов'янознавчих дисциплін, а також налагодженню зв'язків із зарубіжними слов'янськими громадсько-культурними діячами – основоположником порівняльної граматики слов'янських мов академіком Віденської АН Ф.Міклошичем, засновником словацької літературної мови М.Гаталою, керівником Слов'янського з'їзду у Празі (1848) Ф.Палацьким, першим президентом Югослов'янської академії наук і мистецтв Ф.Рачкі та ін.

Координація досліджень, інтеграція ідей учених із різних країн Європи, активізація мобільності науковців, динаміка науково-технічного розвитку насамперед проявлялися під час міжнародних форумів, а також усесвітніх виставок, на яких презентувалися найвищі наукові й технологічні здобутки різних країн. У період навчання у Харківській класичній гімназії Володимир Вернадський разом із батьком та всією своєю родиною здійснив першу у житті поїздку за кордон – на Віденську міжнародну виставку 1873 р. Під час цієї подорожі Вернадські також відвідали Дрезден, Венецію, Женеvu, Невшатель. Найбільше враження на 10-літню дитину справила Прага. Батько багато розповідав йому про Чехію та ділився своїми мріями переселитися до більш вільної країни.

¹² Краткий отчёт по Университету святого Владимира за 1861–62 учебный год // Университетские известия. – 1862. – №9. – С.44–46; Отчёт о занятиях ад'юнкта В.Демченка во время заграничного путешествия с учёной целью // Там же. – 1861. – №2. – С.1–8.

У 1876 р., перебуваючи за кордоном, батько і син Вернадські із західно-європейської преси отримали приголомшливу для них інформацію щодо видання Олександром II Емського указу. У період навчання в Петербурзькій гімназії Володимир Вернадський у щоденниковому записі від березня 1878 р. висловив своє обурення з приводу порушення прав українців:

«Жахливо утискають малоросів. Драгоманову навіть в Австрії не дозволили видавати газету малоросійською мовою. У Росії зовсім заборонено друкувати книги моєю рідною мовою. На канікулах я з усім завзяттям візьмуся за неї. У Києві, якщо в якому-небудь домі побачать портрет Шевченка, то його відбирають. Незважаючи на те, що багатьох беруть до в'язниці за вечорниці малоросійські, але вони безперестанку бувають. У Галичині малоросійська народність дуже піднялася. Кращі малоросійські родини переселяються туди»¹³.

Надання проблемам розвитку української культури в межах Російської імперії загальноєвропейського резонансу сприяв М.П.Драгоманов, який узяв участь у I Міжнародному літературному конгресі письменників Європи в Парижі (1878 р.), де головував В.Гюго, і підготував доповідь «Українська література, проскрибована російським урядом», спрямовану проти Емського указу 1876 р. У такий спосіб він прагнув привернути увагу учасників конгресу до ситуації, «в якій опинилися письменники одного народу, представники однієї літератури, котра покликана здійснювати свою місію в розвитку європейської цивілізації»¹⁴. Під впливом батька ще в юнацькі роки В.І.Вернадський захопився працями М.П.Драгоманова. Він старанно студіював їх, перечитав часопис «Громада», що його мислитель разом із С.А.Подолінським видавав у Женеві. Пізніше В.І.Вернадський згадував, що вже після смерті батька, 1888 р. в Парижі він швидко зійшовся з М.П.Драгомановим завдяки тому, що був добре обізнаним із його творчістю.

За умов репресивної національної політики російського уряду особливої ваги набували наукові подорожі до Австро-Угорщини, що відкривали можливість ознайомитися з правовим становищем західних українців. Зокрема на початку 1880 р. ординарний професор кафедри російської історії В.Б.Антонович звернувся до керівництва історико-філологічного факультету Київського університету з проханням про надання закордонного відрядження: «Оскільки впродовж дев'ятилітньої служби моєї в Університеті святого Володимира я не користувався відрядженням за кордон, то маю честь покійно просити факультет виклопотати мені в раді звичайну для таких відряджень грошову допомогу»¹⁵. Під час європейської подорожі 1880–1881 рр. В.Б.Антонович побував в Австро-Угорщині, де працював у Львівському університеті, Інституті Оссолінських, відвідав Краків, Відень, звідки пароплавом дістався Будапешта й оглянув архітектуру міста, милувався пам'ятками Праги: Карловим мостом,

¹³ Страницы автобиографии В.И.Вернадского. – Москва, 1981. – С.23.

¹⁴ Драгоманов М.П. Українська література, проскрибована російським урядом. – Л., 2001. – С.50.

¹⁵ ДАК. – Ф.16. – Оп.319. – Спр.24. – Арк.2(зв.).

палацями та ратушами, культовими спорудами, працював у Чеському музеї, познайомився з автором першої «Граматики словацької мови» (1864 р.) професором слов'янської філології Карлового університету М.Гатталою¹⁶. Маршрут наукової подорожі київського професора пролягав також Німеччиною: Нюрнберґ, Вюрцбург, Шварцвальд, Гайдельберґ, Карлсруе, Страсбург. У Парижі він вивчав колекції Лувра, Антропологічного музею в Медичній школі, доісторичного та середньовічного відділів Музею Клоні, зібрання новітніх картин і статуй у Люксембурзькому палаці, експозиції монет, працював у картографічному відділенні Публічної бібліотеки, у Ботанічному саду, а також побував на засіданні Антропологічного товариства при Ремісничому училищі. Тут, у столиці Франції, В.Б.Антонович познайомився з ідеологом російського народництва П.Л.Лавровим, французьким революціонером Л.О.Бланкі, відвідував масонські зібрання¹⁷. Він також оглянув мадридський Королівський музей картин, а в Лісабоні відвідав Королівську академію наук та ІХ Археологічний з'їзд. У Женеві В.Б.Антонович зустрічався з М.П.Драгомановим.

«Пробули ми у Драгоманових недовго, – згадувала Ірина Володимирівна Антонович, – всього тільки півтори доби. За весь цей час батько й на хвилину не виходив з помешкання. Причиною цього було те, що російська жандармерія й за кордоном не давала йому спокою й він особливо боявся, щоб шпики не побачили його у Драгоманова»¹⁸.

У 1891 р. В.Б.Антонович вивчав колекції археологічних музеїв у Львові, Кракові, Празі, Відні, Граці, Загребі, Будапешті, Белграді. За сприяння «генерального покровителя всіх російських мандрівників» філолога А.Патери він здобув можливість ознайомитися з новітніми експонатами празького Народного музею та приватною колекцією археолога і члена чеського сейму Е.С.Бергера. У Празі київський професор спілкувався «німецько-російсько-польсько-рутенською» мовою, і при цьому його всі розуміли, хоча й усміхалися¹⁹. На запрошення хорватського славіста В.Ягича він відвідав у Відні засідання сербського товариства «Зоря», де познайомився з представниками місцевої слов'янської громади – «людьми вельми симпатичними, що високо тримали прапор загальнослов'янський». У Загребі зустрівся із засновником Югослов'янської академії наук і мистецтв Ф.Рачкі, а перебуваючи в Будапешті познайомився з російським священиком о. Феофілом Кардасевичем та, послуговуючись мішанкою російської й німецької мов, порозумівся з місцевими професорами-філологами. У Белграді відвідав митрополита Михаїла, спілкувався з віце-президентом і депутатами скупщини та, побувавши на її засіданні, занотував: «Я вперше в житті

¹⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.832. – Оп.1. – Спр.110. – Арк.11.

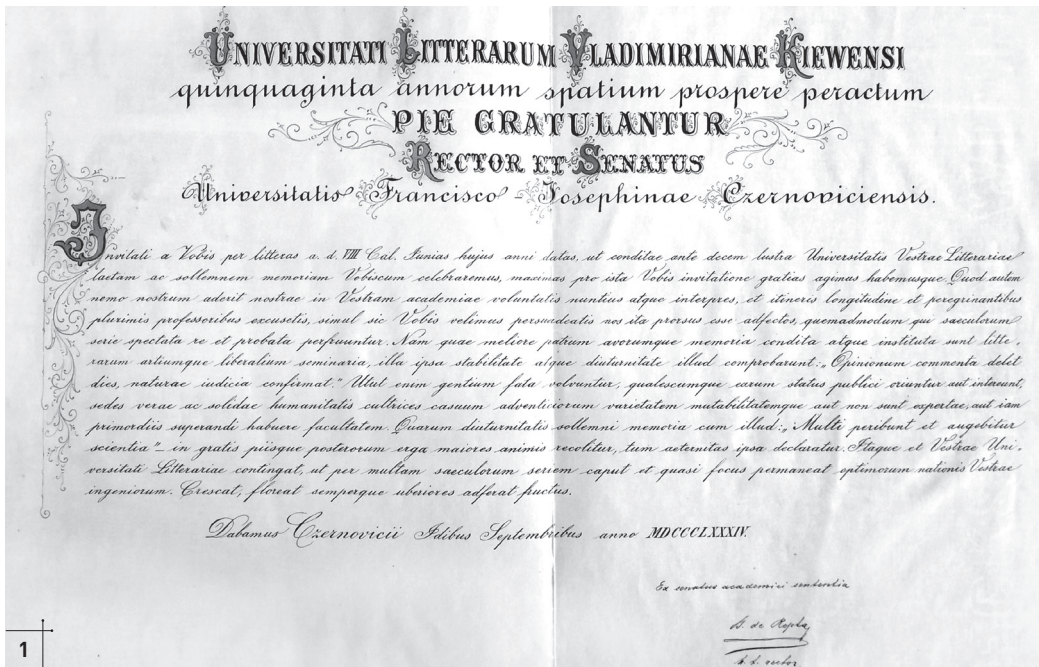
¹⁷ Антонович В. Твори. – Т.1. – К., 1932. – С. LIV.

¹⁸ Глушко С. Спомини Ірини Волод. Антонович про М.П.Драгоманова // Україна. – Кн.4. – К., 1926. – С.132.

¹⁹ Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 т. / Упор. В.Короткий, В.Ульяновський. – Т.1. – К., 1997. – С.291.

бачив засідання парламенту»²⁰. Узимку 1893 р. В.Б.Антонович прибув до Рима, побував у Ватиканському архіві, а у Відні зустрічався зі своїми давніми товаришами, які змушені були ще 1863 р. емігрувати за кордон. У 1897 р. учений отримав можливість працювати у Ватиканському архіві завдяки італійському професорові Сальвадорі, котрий під час приватних бесід із ним наголошував на значенні діяльності єзуїтів для «рутенської справи»²¹.

Із приходом до влади Олександра III (1881–1894 рр.), розгортанням «контр-реформ», посиленням цензурних утисків та обмеженням університетської автономії за статутом 1884 р. посилювалося суспільно-політичне значення міжнародних зв'язків учених, які під час своїх закордонних відряджень вивчали поширені в Європі форми державного правління й виборчі системи, переймалися ідеями парламентаризму та конституціоналізму. Стажування у провідних європейських наукових центрах було важливою сходинкою в науковій кар'єрі, адже не лише засвоювалися нові знання, а й з'являлася можливість ознайомлювати своїх зарубіжних колеґ зі власними здобутками, що були невід'ємною складовою загальноєвропейського культурно-цивілізаційного поступу.

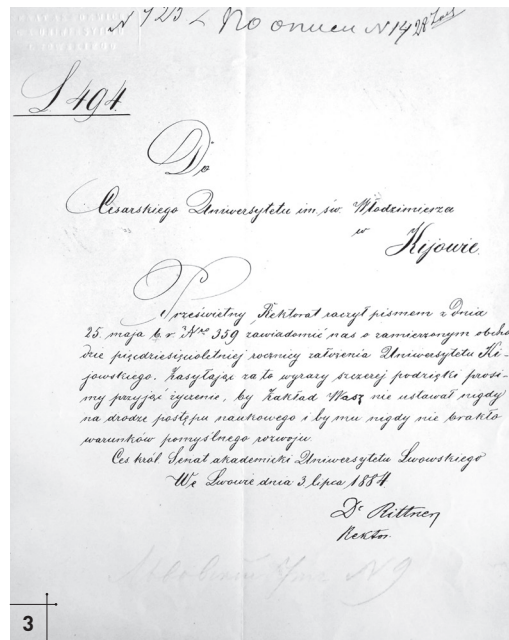
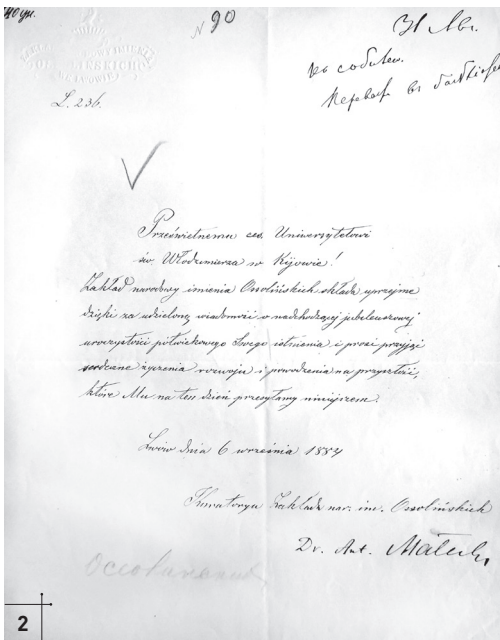

Подією загальноєвропейського значення стало святкування 50-річного ювілею Київського університету (1884 р.), який одержував вітальні адреси з українських земель Австро-Угорщини: від Чернівецького університету (див. ілюстр. 1)²², Інституту Оссолінських у Львові – зі «щирими побажаннями

²⁰ Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т.1. – С.292–294.

²¹ ЦДІАК України. – Ф.832. – Оп.1. – Спр.118. – Арк.5.

²² Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф.8. – Од.зб.2790. – Арк.1.

розвитку й успіху» (див. ілюстр.2)²³, а також від Львівського університету – із побажанням, щоб Університет св. Володимира «ніколи не зупинявся на шляху наукового прогресу, і щоби йому ніколи не бракувало умов для успішного розвитку» (див. ілюстр.3)²⁴. Ректор Страсбурзького університету кайзера Вільгельма надіслав «із берегів Райну на береги Дніпра» «теплі побажання процвітання і благополуччя»²⁵. В адресі від Ляйпцизького університету визнавалася слава давнього міста Києва та місцевого університету як «центру східноєвропейської культури»²⁶. У письмовому привітанні Імператорського королівського університету Карла Фердинанда (Прага) наголошувалося, що заснований півстоліття тому Університет св. Володимира гідний бути зархованим до числа старших навчальних закладів²⁷. В адресі від Королівського хорватського університету Франца Йосифа I (Загреб) значення Київського університету для розвитку науки й освіти ототожнювалося з роллю в духовному житті Російської імперії Києво-Печерської лаври²⁸. Письмове привітання колективу Університету св. Володимира надіслав також знаний українсько-чеський фізіолог В.Томса – випускник Карлового університету, доктор медицини (1854 р.) та хірургії (1859 р.). У 1865 р. Київський університет присудив йому ступінь доктора медицини. Учений перебував на посадах екстраординарного (з 1865 р.) та ординарного (з 1867 р.) професора кафедри фізіології. Упродовж 1865–1884 рр. він викладав в Університеті св. Володимира

²³ Там само. – Од.зб.2740. – Арк.1.

²⁴ Там само. – Од.зб.2765. – Арк.1.

²⁵ Там само. – Од.зб.2766. – Арк.1.

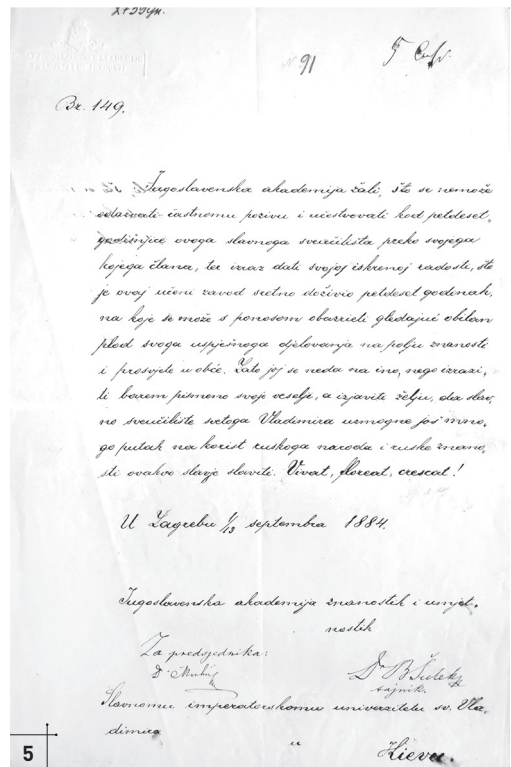
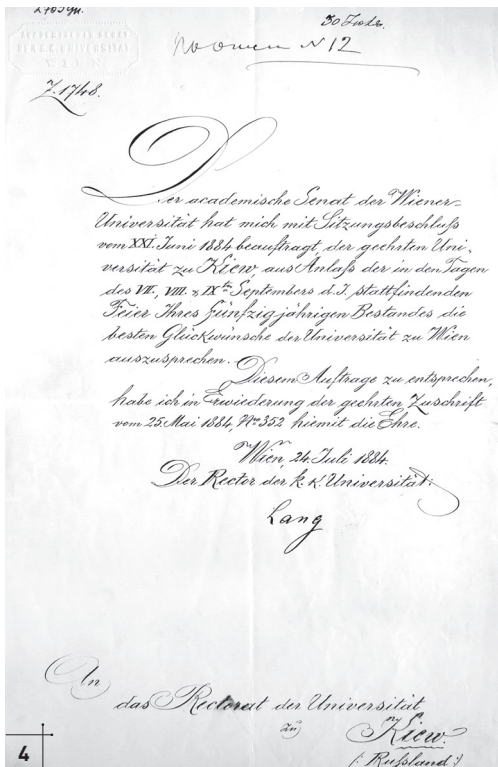
²⁶ Там само. – Од.зб.2764. – Арк.1–1(зв.).

²⁷ Там само. – Од.зб.2714. – Арк.1–4.

²⁸ Там само. – Од.зб.2798. – Арк.1.

фізіологію й патологічну анатомію, очолював фізіологічну лабораторію, брав активну участь у підготовці наукових кадрів, опублікував підручник із фізіології тощо²⁹. Утім за станом здоров'я В.Томса не зміг особисто взяти участь в урочистих заходах, присвячених 50-річному ювілею Київського університету, та у своєму письмовому привітанні наголосив:

«До останнього часу я сподівався, що зможу бути присутнім на п'ятдесятилітньому ювілейному святі дорогого мені Університету св. Володимира. Несприятливі умови мого здоров'я однак завадили здійсненню цього мого щирого бажання. Висловлюючи істинну подяку за запрошення, яким ушанував мене університет, покірно прошу ваше превосходительство прийняти запевнення у цілковитій повазі та щирій відданості!»³⁰.

У Київ надійшли вітальні адреси й від Берлінського, Віденського (див. ілюстр.4), Геттінгенського, Единбурзького, Римського університетів, Імператорської римсько-католицької академії, Югослов'янської академії наук і мистецтв у Загребі (див. ілюстр.5), фірми Брокгауза з Ляйпцига³¹.

²⁹ Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета святого Владимира (1834–1884) / Ред. В.С.Иконников. – К., 1884. – С.654–656.

³⁰ IP НБУВ. – Ф.8. – Од.зб.2812. – Арк.12.

³¹ Там само. – Од.зб.2725. – Арк.1; Од.зб.2763. – Арк.1; Од.зб.2767. – Арк.1; Од.зб.2714. – Арк.1–4; Од.зб.2768. – Арк.1; Од.зб.2798. – Арк.1; Од.зб.2810. – Арк.1; Од.зб.2739. – Арк.1; Од.зб.2738. – Арк.1.

Палітра міжнародного співробітництва університетів України вирізнялася розмаїттям форм і передусім – закордонними відрядженнями, упродовж яких вітчизняні вчені вивчали культуру зарубіжних народів, фонди бібліотек, музеїв, архівів, брали участь у міжнародних наукових з'їздах, усесвітніх виставках, а також наукових розробках, що провадилися у провідних науково-освітніх закладах Європи. На тлі індустріалізації, загострення економічного, колоніального, військово-політичного суперництва провідних держав світу, зародження процесів глобалізації і стрімкого науково-технічного розвитку міжнародна співпраця університетів України була невід'ємною складовою загальноєвропейського культурного поступу.

Успішно розвиваючи міжнародні зв'язки у царині фізико-математичних наук, хімії, біології, медицини, історії, філології, філософії, права, політичної економії, вітчизняні вчені безпосередньо спілкувалися з представниками світової науки – природознавцями М. фон Петтенкофером, К.Т.В.Ваерштрассом, Е.Г.Дюбуа-Реймоном, гуманітаріями Т.Моммзенем, Г.Фойгтом, Г.Вуттке, Г.Вайтцом, М.Гатталою, А.Н.Рамбо, Ф.П.Г.Гізо та багатьма іншими. Спектр їхньої міжнародної співпраці охоплював найавторитетніші європейські університети – Берлінський, Бернський, Бреславльський (Вроцлавський), Будапештський, Віденський, Гайдельберзький, Генуезький, Геттінгенський, Ерлангенський, Ляйпцизький, Мюнхенський, Неаполітанський, Паризький (Сорбонна), Пізанський, Празький, Римський, Страсбурзький, Туринський, Тюбінгенський, Цюріхський та ін.

Вивчаючи методику, теоретичні засади організації навчального процесу й науково-дослідної роботи в найпрестижніших вищих навчальних закладах Європи, учені університетів України критично їх осмислювали, аналізували та порівнювали. Особливе значення для них мало вивчення європейських педагогічних традицій і методів викладання, зорієнтованих на заохочення критичного мислення, особистої ініціативи. Закордонні наукові відрядження відкривали перед вітчизняними вченими можливість безпосередньо спостерігати за перебігом європейського суспільно-політичного життя останньої третини ХІХ – початку ХХ ст., позначеного поширенням політичних режимів, що характеризувалися поділом влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки, зростанням значення представницьких органів, становленням громадянського суспільства. Визнання внеску університетів України до скарбниці європейської культури виявлялося у вшануванні їх ювілейних дат, наданні вітчизняним ученим престижних нагород і почесних звань, у публікації їхніх праць і позитивних рецензій на них за кордоном.

Упродовж кінця ХІХ – початку ХХ ст. заснована професором зоології Університету св. Володимира О.О.Коротневим в околицях Ніцци Віллафранкська зоологічна станція (1886 р.) здобула славу всесвітньо відомого науково-дослідного й освітнього центру, де здійснювали наукові відкриття світила тогочасної науки та відбувалося професійне становлення дослідників-початківців з усього світу. Провідні наукові установи Європи й Північної Америки прагнули придбати виготовлені на станції зоологічні колекції, котрі незмінно здобували високі оцінки на міжнародних виставках

і наукових форумах. Атмосфера корпоративної солідарності й міжнародної єдності, що панувала на Віллафранкській зоологічній станції, найяскравіше відображена в письмових подяках, уміщених у лабораторній книзі, від учених із Німеччини, Франції, Бельгії, Швейцарії, Італії, Австро-Угорщини, США та інших країн.

Одним із найяскравіших прикладів затребуваності потенціалу вітчизняних учених у Західній Європі та найвищих проявів успішного втілення ними грандіозних науково-дослідних проектів, реалізації міжнародної співпраці стала творча біографія І.І.Мечникова – професора Новоросійського університету, лауреата Нобелівської премії (1908 р.), ученого, який своїми дослідженнями заклав підвалини розвитку еволюційної ембріології, порівняльної патології, мікробіології та імунології. Зазнавши утисків у Російській імперії, у 1887 р. він виїхав до Франції та очолив лабораторію в Інституті Пастера. Сам учений наголошував, що лише в Парижі здійснилася його наукова мета поза будь-якою політичною діяльністю.

В європейській історії остання третина XIX – початок XX ст. позначилися зростанням обсягів промислового виробництва, індустріалізацією, поглибленням конкуренції між провідними промисловими країнами та їх колоніальним суперництвом на ґрунті пошуку нових ринків збуту товарів і об'єктів вкладення капіталів. У змаганнях між великими державами за світове лідерство зросло значення військової могутності, набула поширення гонка озброєнь. Водночас цей період вирізнявся стрімким піднесенням природознавства, науковими здобутками, що дали потужний імпульс розвитку світової цивілізації: винайденням і широким застосуванням електроенергії, телефонного зв'язку, радіо, фонографа, кінематографа, двигунів внутрішнього згорання, автомобіля, засобів повітроплавання й авіації. Найвизначніші відкриття, що здійснили революцію у системі тогочасних поглядів у галузі науки й техніки та заклали підвалини сучасного наукового розвитку, стали можливими завдяки координації зусиль дослідників із різних країн, активізації інтеграційних процесів у науці й освіті.

Свідченням високої оцінки здобутків вітчизняних учених у контексті наукового поступу Європи стало зростання кількості запрошень до участі у престижних міжнародних наукових форумах і відзначеннях ювілейних дат. Так, на урочистих заходах із нагоди 500-річного ювілею Ляйпцизького університету (липень – серпень 1909 р.) професорсько-викладацьку колегію Харківського університету представляв ординарний професор кафедри цивільного права В.М.Гордон. У вітальному адресі, підготовленому харків'янами, наголошувалося, що ані розділення величезною територією, ані відмінність держав і мов не здатні завадити міжнародній науковій співпраці:

«У Харківському університеті професорський персонал мав і у цей час має чимало осіб, зобов'язаних більшою або меншою мірою своєю науковою підготовкою Ляйпцизькому університету. Із почуттям глибокої вдячності харківські професори, як, звичайно, й інші, зазначають у *curricula vitae* імена своїх

ляйпцизьких учителів, – тих світових учених, в аудиторіях і за працями яких вони навчалися працювати та викладати, набували й набувають знання»³².

Святкування розпочалося парадним в'їздом до Ляйпцига короля Саксонії Фрідріха Августа I, який у своїй промові відзначив зв'язок між саксонською королівською династією та Ляйпцизьким університетом. Ректор К.Біндінг під час виступу наголосив на значенні свободи викладання й наукових досліджень, оскільки, на його переконання, університет за своєю сутністю не є суто державною установою, він має «власну душу, свій організм, і обидва служать одній єдиній меті, але ця остання перебуває цілком поза державою»³³.

На початку ХХ ст. розширилася участь вітчизняних науковців у різноманітних міжнародних наукових форумах, що створювали сприятливі умови для безпосереднього спілкування, обміну ідеями, дискусій між делегатами з різних куточків світу. Завдяки міжнародним конгресам і з'їздам учені університетів України отримували можливість презентувати за кордоном свої наукові здобутки, ознайомлюватися з найновітнішими тенденціями розвитку світової науки та сучасними розробками в галузі методики викладання. Маючи високий рівень авторитету в наукових колах Заходу, вони були не лише активними учасниками форумів, а й провадили роботу з організації, виступаючи їх ініціаторами. Наприклад, ідея скликання міжнародних з'їздів педіатрів належала ординарному професорові кафедри дитячих хвороб Харківського університету І.В.Троїцькому. У 1907 р. він підготував проєкт статуту Міжнародного товариства дитячих лікарів, який було надруковано у французькому часопису «*Annales de médecine et chirurgie infantiles*» («Аннали дитячої медицини й хірургії»; 1907 р., №8), та звернувся до лікарів різних країн світу з пропозицією про налагодження співпраці у форматі міжнародних наукових організацій і форумів. У 1908 р. І.В.Троїцький запропонував відомому французькому педіатрові В.Ютінелю організувати перший з'їзд у Парижі, оскільки саме у цьому місті 1802 р. було створено першу дитячу лікарню. Підготовчі заходи взяло на себе Товариство дитячих лікарів Парижа. Останню редакцію статуту Міжнародного товариства дитячих лікарів було затверджено 1910 р. Відповідно до його положень у різних країнах мали бути створені національні відділи товариства. Перші засідання Французької асоціації педіатрів відбулися влітку 1910 р. – на них запросили і І.В.Троїцького. До складу російського комітету з організації з'їзду ввійшли вчені з Харкова, Києва, Одеси, Варшави, Москви, Санкт-Петербурга, Томська, Юр'єва. Проведення I Міжнародного з'їзду дитячих лікарів було призначене на 7–9 жовтня 1912 р. в Парижі. Його організатори в особі професора В.Ютінеля звернулися до керівництва Харківського університету з проханням надати І.В.Троїцькому можливість відвідати столицю Франції, тимчасово звільнивши його від виконання службових обов'язків. У листі до харківського професора від 22 грудня 1911 р. В.Ютінель наголошував:

³² Гордон В. Пятисотлетний юбилей Лейпцигского университета (Отчёт о командировке) // Записки Императорского Харьковского университета. – Кн.4. – X., 1909. – С.2.

³³ Там же. – С.11–12.

«[...] ми не можемо змиритися з думкою, що Ви не будете присутнім на 1-му з'їзді, батьком якого Ви є. Ми впевнені, що медичний факультет Імператорського Харківського університету надасть Вам можливість приїхати до Парижа у вказаний строк і водночас дозволить це і Вашим найближчим помічникам. Я готовий просити Ваш факультет від імені Міжнародного комітету створеного Вами Міжнародного товариства (асоціації)»³⁴.

Загалом, згідно з річними звітами Харківського університету, у 1900 р. у закордонних відрядженнях перебували 24 особи; у 1901 р. – 7; у 1902 р. – 11; у 1903 р. – 11; у 1904 р. – 14; у 1906 р. – 24; у 1907 р. – 29; у 1908 р. – 31; у 1909 р. – 55; у 1910 р. – 60; у 1911 р. – 8; у 1912 р. – 53; у 1913 р. – 55; у 1914 р. – 48³⁵.

За річними звітами Київського університету, 1908 р. закордонні відрядження під час канікул отримали 38 професорів і викладачів, а в навчальний час – 8³⁶; 1911 р. за кордон було командировано 52 особи в канікулярний час і 2 – у навчальний, зокрема в міжнародних наукових конгресах узяли участь 3 учених³⁷; 1912 р. за кордоном із науковою метою перебували 8 осіб³⁸; 1913 р. закордонні відрядження отримали 13 науковців³⁹.

На початку ХХ ст. боротьба за відновлення університетської автономії в Російській імперії отримала потужний імпульс завдяки міжнародним зв'язкам учених, які впродовж своїх закордонних подорожей мали змогу безпосередньо ознайомлюватися із засадами організації науково-освітньої діяльності зарубіжних університетів і дійти переконання в тому, що саме втілення академічних свобод забезпечувало прогрес європейської науки. Повернення

³⁴ *Троицкий И.В.* Доклад 1-му Международному съезду детских врачей в Париже // Записки Императорского Харьковского университета. – Кн.2. – Х., 1913. – С.21.

³⁵ Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1900 год // Там же. – Кн.2. – Х., 1901. – С.20; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1901 год // Там же. – Кн.2. – Х., 1902. – С.4; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1902 год // Там же. – Кн.2. – Х., 1903. – С.4; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1903 год // Там же. – Х., 1904. – Кн.2. – С.4; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1904 год // Там же. – Кн.2. – Х., 1906. – С.4; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1906 год // Там же. – Кн.3/4. – Х., 1908. – С.4; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1907 год // Там же. – Кн.3. – Х., 1908. – С.4; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1908 год // Там же. – Кн.2. – Х., 1909. – С.4; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1909 год // Там же. – Кн.3. – Х., 1910. – С.4; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1910 год // Там же. – Кн.3. – Х., 1911. – С.4; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1911 год // Там же. – Кн.3. – Х., 1912. – С.4–6; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1912 год // Там же. – Кн.1. – Х., 1913. – С.4–5; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1913 год // Там же. – Кн.1. – Х., 1914. – С.4–6; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1914 год // Там же. – Кн.1. – Х., 1915. – С.5–6.

³⁶ Отчёт о состоянии и деятельности Киевского императорского университета св. Владимира за 1908 год. – К., 1913. – С.44–45.

³⁷ Отчёт о состоянии и деятельности Императорского университета св. Владимира за 1911 год. – К., 1912. – С.56–57.

³⁸ Отчёт о состоянии и деятельности Императорского университета св. Владимира за 1912 год. – К., 1913. – С.10–11.

³⁹ Отчёт о состоянии и деятельности Императорского университета св. Владимира за 1913 году. – К., 1915. – С.79.

університетам автономії, згідно з «Тимчасовими правилами про управління навчальними закладами міністерства народної освіти» (27 серпня 1905 р.), що передбачали відновлення права професорсько-викладацької колегії обирати ректора, деканів і факультетських секретарів, набувало особливого соціально-політичного звучання у самодержавній Росії, підштовхуючи суспільство до усвідомлення необхідності демократизації політичного життя країни, запровадження громадянських свобод і конституційно-правових інститутів.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. міжнародна науково-освітня співпраця набирала обертів, забезпечуючи світове лідерство європейської науки, незважаючи на загострення напруженості в міжнародних відносинах, наростання шовіністичних настроїв, розкол Європи на ворогуючі військово-політичні блоки, що призвело до розв'язання Першої світової війни як прояву кризи європейської цивілізації⁴⁰. В означений період університети України зробили вагомий внесок у розвиток загальноєвропейської науково-освітньої співпраці, збереження єдності європейського наукового простору та інтеграцію до нього Російської імперії.

Вітчизняні вчені виявляли солідарність з європейськими народами в найтяжчі періоди їхньої історії, зокрема надаючи медичну допомогу постраждалим під час австро-пруської (1866 р.), франко-пруської (1870–1871 рр.) воєн, підтримуючи національно-визвольну боротьбу слов'янських народів проти османського панування. Вони успішно розвивали співпрацю і з ученими держав-союзниць Росії, і з представниками країн Троїстого союзу – Німеччини, Австро-Угорщини, Італії. Навіть у переддень Першої світової війни неодмінною складовою маршрутів закордонних наукових подорожей вітчизняних учених залишалася Німеччина.

Стажування у провідних європейських наукових центрах упродовж 1888–1890 рр. стало важливою сходинкою у професійному становленні випускника Петербурзького університету В.І.Вернадського – видатного українського вченого-природознавця й мислителя, основоположника геохімії, біогеохімії, радіогеології, учення про біосферу, академіка Петербурзької АН (з 1909 р.), засновника й першого президента Української академії наук (1918–1921 рр.). Наукові здобутки В.І.Вернадського високо оцінювалися за кордоном, зокрема у Чехословаччині, яка в міжвоєнний період стала одним із головних осередків української еміграції⁴¹. Його було обрано іноземним членом Чеської академії наук (1926 р.), членом Природознавчого клубу у Празі, членом-кореспондентом Празького природознавчого геологічного товариства. Загально визнаний вплив В.І.Вернадського на розвиток празької мінералогічної й геохімічної наукової школи.

Критикою радянської політики в галузі науки пронизані виступи В.І.Вернадського на засіданнях загального зібрання Академії наук СРСР.

⁴⁰ Віднянський С.В. Перша світова війна як найбільша криза європейської цивілізації (до 90-річчя початку Великої війни) // Історичний журнал. – 2004. – №9. – С.7–15.

⁴¹ Віднянський С.В. Політика чехословацького уряду щодо української еміграції в міжвоєнний період // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип.3. – К., 1993. – С.36–56.

Так, у своєму звіті про закордонне відрядження від 1927 р. вчений висловив обурення з приводу того, що незважаючи на запрошення від Карлового університету, йому не надали дозвіл на відвідування Чехословаччини. При тому, що поїздка до Праги була для нього необхідною, і відмова в ній зашкодила його науковій роботі, оскільки у СРСР на той час не було жодного мінералогічного інституту, забезпеченого таким обладнанням, як інститути при університетах у Брно та Празі. В.І.Вернадський зауважував у своєму звіті:

«[...] я був позбавлений можливості заїзду до Праги, де створено новий радієвий інститут, обладнаний, завдяки достатнім коштам, наданим чехословацьким народом, за останнім словом науки, і який мені важливо було бачити. Як відомо, радієвий інститут Союзу обладнаний дуже бідно, і я думав добитися коштів для його підйому, з'ясувавши, як здійснена справа облаштування радієвого інституту в короткий строк однією з відносно невеликих держав Заходу»⁴².

Наступного року вчений усе-таки отримав від Академії наук та народного комісаріату освіти закордонне відрядження, упродовж якого прочитав французькою мовою 16 лекцій у Карловому університеті та відвідав Державний радієвий інститут у Празі. Результатом цієї поїздки стала особлива записка, яку В.І.Вернадський представив Президії АН СРСР. У ній він висловив свої міркування з приводу погіршення умов науково-дослідної роботи у країні та покращення їх на Заході. Учений акцентував увагу на тому, що Державний радієвий інститут у Празі за рік діяльності досяг більших наукових результатів, ніж чисельніший за кількістю співробітників Державний радієвий інститут у Ленінграді за всі шість років свого існування⁴³.

У 1928 р. В.І.Вернадського обрали членом-кореспондентом Французької академії наук по секції мінералогії. На засіданні її секретного комітету від 4 червня 1928 р. на підтримку кандидатури вченого виступив французький кристалограф і мінералог, член Французької академії наук із 1907 р. Ф.Ф.О.Валлеран, який у своїй доповіді здійснив узагальнюючий огляд наукового доробку В.І.Вернадського, згадав про його дослідження в паризькій лабораторії професора Ле-Шательє (1889 р.) та викладацьку діяльність у Сорбонні впродовж 1923–1924 рр. Великою популярністю користувався курс лекцій В.І.Вернадського з геохімії, виданий у Франції 1924 р.

Таким чином, аналіз індивідуального досвіду представників професорсько-викладацької колегії ХІХ – початку ХХ ст. у поєднанні з синтезом локальних явищ науково-освітнього життя українських губерній Російської імперії сприяє відкриттю нових ракурсів та акцентів у розвитку загальноєвропейського культурно-цивілізаційного процесу. Крізь призму біографічного підходу, мікроісторичного аналізу, дослідження системи міжособистісних

⁴² Отчёт о заграничной командировке акад. В.И.Вернадского в 1927 г. // Известия АН СССР. – 1927. – №18. – С.1645.

⁴³ Отчёт о заграничной командировке В.И.Вернадского в 1928 г. // Там же. – 1928. – №8/10. – С.492.

стосунків чіткіше простежується плюралістичність і динамічність історико-культурного контексту. Конкретно-історичне вивчення траєкторій міжнародної діяльності вчених університетів Наддніпрянської України відкриває перспективи більш глибокого осягнення історії європейської освіти та науки в макромасштабі. З'ясування місця й ролі Харківського, Київського, Новоросійського університетів у науковому просторі Європи має особливе значення з погляду осмислення його специфіки, структури та засад функціонування, потенціалу для розвитку світової цивілізації впродовж «довгого ХІХ століття», позначеного утвердженням на Європейському континенті понять «нація», «національна культура», «народовладдя», «права людини та громадянина», революційними рухами, що розвивалися під гаслами боротьби за демократизацію суспільно-політичного життя, розв'язання економічних і соціальних проблем, національне об'єднання чи визволення з-під влади іноземних держав, появою на політичній карті нових держав (Греція, 1830 р.; Бельгія, 1830 р.; Румунія, 1861 р.; Італія, 1870 р.; Німеччина, 1871 р.), установленням в Європі політичних режимів, що характеризувалися поділом влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки, здійсненням важливих соціально-політичних перетворень (розроблення законодавства, що регулювало умови праці робітників, запровадження страхування на випадок хвороби, каліцтва, старості тощо). Водночас дослідження міжнародних зв'язків університетів, що сприяли запозиченню не лише наукових здобутків, а й суспільно-політичного досвіду європейських країн, є необхідною передумовою для відтворення модернізаційних процесів у Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Взаємовплив внутрішнього світу, світогляду, життєвого шляху окремої особи, сім'ї як базового соціального інституту та глобальних культурних і суспільно-політичних явищ виразно простежується на прикладі вітчизняного вченого-економіста І.В.Вернадського та його сина – В.І.Вернадського, з іменем якого пов'язана інституціоналізація Української академії наук у Києві (1918 р.) на ґрунті культурно-освітніх і наукових процесів попередніх історичних періодів, невід'ємною складовою котрих була діяльність, зокрема і в міжнародному контексті, університетів Наддніпрянської України.

REFERENCES

1. Bazhenova, H.Yu. (2008). *Mizhnarodni zviazky istorykiv Rosii (dr. pol. XIX – poch. XX st.). Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv. [in Ukrainian].
2. Katrenko, A.M., & Katrenko, Ya.A. (1994). *Naukovi zviazky Kyivs'koho universytetu. 1834–1917 roky.* Kyiv. [in Ukrainian].
3. Korotkyi, V.A., Tabens'ka, T.V., & Tsymal, Yu.V. (2005). *Pochesni chleny i doktory Universytetu Sv. Volodymyra.* Kyiv. [in Ukrainian].
4. Korotkyi, V. & Ulianovskyi, V. (1997). *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych. (Vol.1).* Kyiv. [in Ukrainian].
5. Kryvets, N. (2010). *Ucheni Kyivs'koho universytetu sv. Volodymyra v naukovykh tsentrakh Nimechchyny u XIX st. Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky – International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings.* S.V.Vidnianskyi (ed.), 19, 191–204. [in Ukrainian].

6. Lyman, S.I. (2003). Naukovi ta hromads'ki zviyazky mediievistiv Ukrainy ta zarubizhnykh slovians'kykh zemel' u 30–80-ti rr. XIX st. *Visnyk Kharkiv's'koi derzhavnoi akademii kul'tury*, 11, 34–42. [in Ukrainian].
7. Paliienko, M.H. (1999). Z istorii mizhnarodnykh zviyazkiv Ukrainy v haluzi nauky ta osvity (XIX – pochatok XX st.). *Visnyk Kyivs'koho derzhavnogo linhvistychnoho universytetu*, 3, 21–31. [in Ukrainian].
8. Paliienko, M. (1999). Mizhnarodni zviyazky vchenykh Universytetu Sv. Volodymyra u XIX – na poch. XX st. *Kyivs'kyi universytet iak osередok natsional'noi dukhovnosti, nauky, kul'tury*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Shevchenko, F.P. (2004). O sostojanii izuchenija svyazej ukrainskogo naroda s drugimi narodami. *Istynu ustanovliuie sud istorii: Zbirnyk na poshanu Fedora Pavlovycha Shevchenka*. (Vol.1). Kyiv. [in Russian].
10. Sokhan, P.S. (1990). Vzaimoobshchenie narodov – vazhnejshaja tendentsija i zakonomernost' istoricheskogo protsessu. *Kul'turnye i obshchestvennye svyazi Ukrainy so stranami Evropy*. Kiev. [in Russian].
11. Stelmakh, S. (1997). Istorychna dumka v Ukraini XIX – pochatku XX stolittia. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Stelmakh, S.P. (2005). Istorychna nauka v Ukraini epokhy klasychnoho istoryzmu: XIX – pochatok XX st. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Stelmakh, S. (1998). Mizhnarodni zviyazky istorykiv Ukrainy u druhii polovyni XIX stolittia. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu. Serii: Istoriia*, 38, 3–9. [in Ukrainian].
14. Stelmakh, S.P. (2004). Vcheni Kyivs'koho universytetu v nimets'kykh universytetakh. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 16, 148–152. [in Ukrainian].
15. Varvartsev, M. (2012). Ispaniia ta ispantsi v ukrains'kykh retseptsiiakh druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. *Mizhnarodni zviyazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky – International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*. S.V.Vidnianskyi (ed.), 21, 89–109. [in Ukrainian].
16. Varvartsev, M. (2000). Ukraina i Italiia u naukovykh, osvitykh ta literaturnykh vzaiemnykh (druga polovyna XIX – pochatok XX st.). Kyiv. [in Ukrainian].
17. Varvartsev, N.N. (1990). Ukraina – Frantsiia: obmen nauchnymi i tekhnicheskimi znaniyami (60–90-e roky XIX v.). *Kul'turnye i obshchestvennye svyazi Ukrainy so stranami Evropy*. Kiev. [in Russian].
18. Vidnianskyi, S.V., & Martynov, A.Yu. (2017). Doslidzhennia z problem vsesvitnoi istorii iak vazhlyvyi faktor rozvytku vitchyznianoï istorichnoï nauky (za materialamy Ukrains'koho istorichnoho zhurnalu). *Ukrains'kyi istorichnyi zhurnal*, 6, 163–175. [in Ukrainian].
19. Vidnianskyi, S.V. (2004). Persha svitova viina iak naibil'sha kryza yevropeis'koi tsyvilizatsii (do 90-rychchia pochatku Velykoi viiny). *Istorychnyi zhurnal*, 9, 7–15. [in Ukrainian].
20. Vidnianskyi, S.V. (1993). Polityka chekhoslovats'koho uriadu shchodo ukrains'koi emihratsii v mizhvoiennyj period. *Mizhnarodni zviyazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky – International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*. S.V.Vidnianskyi (ed.), 3, 36–56. [in Ukrainian].
21. Vidnianskyi, S.V. (2007). Retseptsii vsesvitnoi istorii na storinkakh Ukrains'koho istorichnoho zhurnalu. *Ukrains'kyi istorichnyi zhurnal*, 6, 166–180. [in Ukrainian].
22. Vidnianskyi, S.V. (2010). Stan, problemy ta perspektyvy doslidzen' iz vsesvitnoi istorii v Ukraini. *Ukrains'kyi istorichnyi zhurnal*, 5, 166–179. [in Ukrainian].
23. Vidnianskyi, S.V. (2009). Ukraina v yevropeis'komu heopolitychnomu prostori: problemy ta perspektyvy intehratsii. *Mizhnarodni zviyazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky – International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*. S.V.Vidnianskyi (ed.), 18, 247–254. [in Ukrainian].
24. Vidnianskyi, S.V. (2001). Ukraina v Yevropi v mynulomu stolitti: vid obiekta do subiekta mizhnarodnykh vidnosyn. *Mizhnarodni zviyazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky – International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*. S.V.Vidnianskyi (ed.), 10, 9–21. [in Ukrainian].

25. Vidnianskyi, S.V. (2017). Z dosvidu intehratsii vitchyznianoï istorii u svitovu: problemy vsesvitnoï istorii u bahatotomnii Entsyklopedii istorii Ukrainy. *Problemy vsesvitnoï istorii: naukovyi zhurnal*, 1(3), 9–29. [in Ukrainian].
26. Vynnychenko, I., & Vynnychenko, R. (2009). Nimtsi v istorii Kyivs'koho universytetu (XIX – polovyna XX st.). Kyiv. [in Ukrainian].

OKSANA IVANENKO

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Senior Research Fellow,
Department of the History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), oxana_ivanenko@ukr.net

THE ROLE OF UNIVERSITIES' INTERNATIONAL COLLABORATION IN THE FORMATION OF ACADEMIC SCIENCE IN UKRAINE IN THE EARLY 20 CENTURY

On the basis of documents of the Central State Historical Archives of Ukraine, the State Archives of the City of Kyiv, the Institute of Manuscripts of V.I.Vernadskyi National Library of Ukraine, periodicals, recollections of contemporaries this article deals with the main trends in development of the international relations of Kharkiv, Kyiv and Novorosiia Universities during the 19th and the early 20th century in the context of the formation of prerequisites for the foundation of the Ukrainian Academy of Sciences (1918). The author emphasizes that the analysis of the individual experience of university academics in combination with the synthesis of local phenomena in the scientific and educational life of the Ukrainian provinces of the Russian Empire contribute to opening up new perspectives and emphases in the development of the pan-European cultural and civilization process. A concrete historical study of international activities' trajectories of the Universities of Dnipro Ukraine opens new avenues for advance understanding of the history of European education and science at macroscale. The mutual influences of inner world, outlook, vital way of the individual, the family as a basic social institution and global cultural, socio-political phenomena can be clearly seen by example of the domestic scientist-economist I.V.Vernadskyi and his son – V.I.Vernadskyi, whose name is connected with the establishment of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv (1918) on the basis of cultural, educational and scientific processes of previous historical periods, an integral part of which were the activities of Dnipro Ukraine's universities, particularly in an international context.

Keywords: university, scientific relations, Dnipro Ukraine, Russian empire, Europe, socio-cultural space.